

Kaika tiiristi pääl.

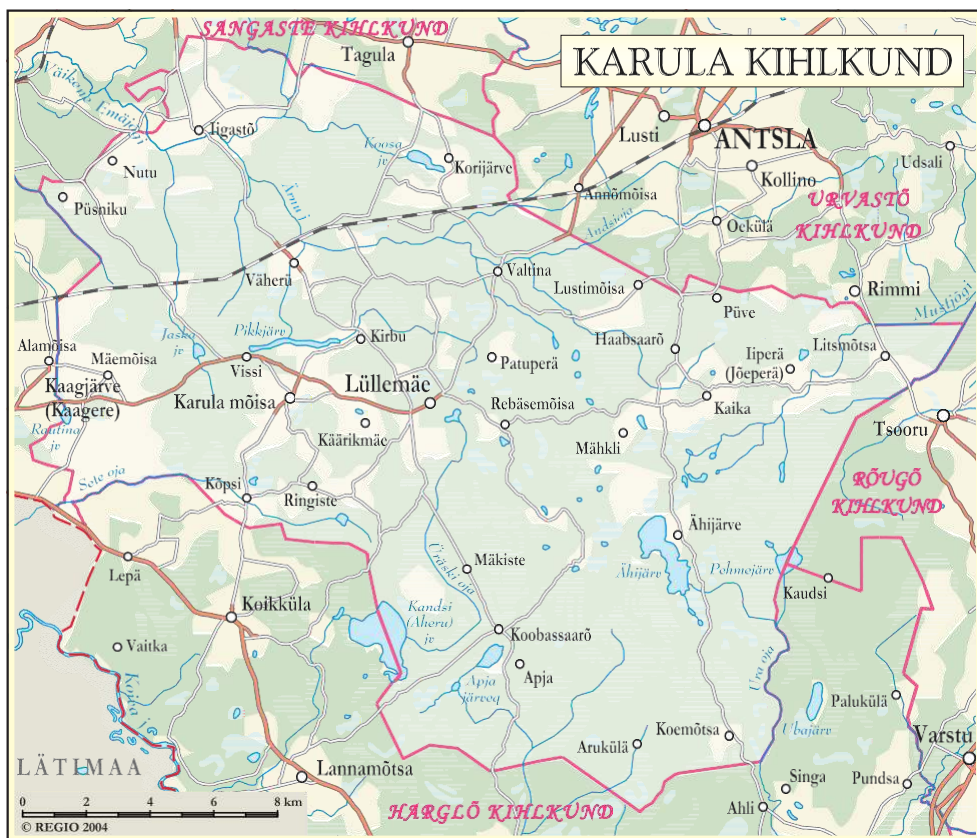
KARULA KIHlkUND

KARULA OM VÕROMAA VANÕMBIT KIHlkUNDÕ. Taa kihlkund om Võromaa õdagupoolit-sõn veeren. Vasta põhakülge jääse Tartomaa Sangastõ kihlkunna maa ja Võromaalt Urvastõ kihlkund. Tõõsõ küle putusõ kokko Rõugõ ja Harglõ maiõga. Kihlkunna õdagukülg peris Valga liina ala vällä ei lää. Ümbre Valga omma mõnõ Luke kihlkunna külä. Karula kihlkund esi om küländ väiku – 300 km².

Keskaol 1392. aastagal om kirja pant, et *Carwele* kihlkunna kerigu pääle om tulnu vahtsõnõ priistre. Tuud, et Karula om kimmähe umaette kihlkund, om nimmat 1532. aastagal. Karula om maa täüs paksõ mõtsu, mäekingokõisi ja suuri soid. Noidõ vaihõlõ jääs suurõmbit ja vähämbit järvi ni ujakõisi. Karula kihlkunna inemise omma aastagasato harinu rohkõmb umaette hoitma, õnnõ hindä jovvu ni vastapidämise pääle luutma.

SUURÕMBA JA TÄHTSÄMBÄ KOTUSÕ

LÜLLEMÄE külä tekkü Karula kihlkunnakerigu ümbre viil 20. aastagasaa alostusõn. Sääl om seo ilma aigu vallamaja, vahtsõnõ kerik, kuul, postimaja, rahvamaja ja mitu puuti. Lüllemäe külä nimi ollõv tegünü kihlkunna vana matusaiamäe nimest.

KARULA jääs Valga-Lüllemäe-Võro tii viirde. Võõra omma taad paiganimme kiro-
tanu mitund muudu: *Karolen, Karroll, Carrula*.

Karula nimme om jäänü kandma Karula mõisa, mitte kihlkunna süä. Karula mõisa om tettü sama nimega külä kotsilõ. Perän sai mõisast jälki hulga asunikutallõga suur külä. A mõisao huunit om viil alalõ.

KAAGJÄRVET vai KAAGERE küllä kutsva vana kirä *Rastgarwe* nimega. Tuust või är tunda Rästinä talo nimme. Mõisa sai nime Kaweri suguvõsalt ja taa nimi om maakeeli kõgõ olnu Kaagere. Mõisat om edimäst kõrda nimmat 1541. aastagal. Kaagere Mäemõisa jääs Karula kihlkunda ja sääl om kavva aigu olnu kuul.

HAABSAARÕ külä om üts keskmäne kotus Karula kihlkunna Antsla valla jaon.
Haabsaarõn om Antsla mõtskund. Viil tüütäse tan raamadukogo ja postimaja.

Sakõstõ tükütäs tuud Antsla valla otsa är unõhtama. Antsla vald vai inneskine Vana-Antsla vald om kõgõ kuun saisnu katõst poolõst. Üts om Urvastõ ja tõõnõ Karula kihlkunna puul.

KARULA KIHUNKUNNA KEELEST

AOST AIGU OMMA TAAST KANDIST SÕA ÜLE KÄÜNÜ. Tühje kotussidõ pääle omma tulnu naabri lätläse ja mulgi üten uma keelega. Mulgi keele mõotusõ andva Karula kihlkunna keelen kimmähe tunda.

Muial Võromaal üteldäs:

*oll, tull, võtsõ
mõisahe, Karulahe
tõnõ, pernaanõ
latsõkõnõ, pinikõnõ*

Karula kandin üteldäs veidü tõistõ:

*ollisi, tullisi, võttisi
mõisalõ vai mõisadõ, Karulalõ vai Karuladõ
tõni, pernani
latsõkõni, pinikõni*

Väherü naasõ lauli rahvaviise korjajalõ Herbert Tamperele mitu Karula pulmalaulu. Nuu laulu olli viil Karula kandi vanan keelen.

Peigmehe puult laulja:

*Marikõni, sõsarakõni,
mis sul viga meile tulla!
Minu vellel viisi kammert:
üten tsilgus tsialiha
tõsen tõrgus tõpraliha
kolmaden kuiva kala
nelläden viina-ollõ.*

Mõrsja puult laulõti vasta:

*Mis sa tühja kitelet,
asjategi avvustet,
et su vellel viisi kammert:
üts oll iiri üpätä,
tõni kassi karata,
kolmas rotte roomata,
nelläs olle nirke neeldä.*

Nirk ku mõrsja.

ÜTTE JA TÕIST RAHVA- RÕIVIDÕ KOTSILO

KARULA INEMIISI TUNDSÕ JO KAVVÕST näide esimuudu sälärõividõ perrä. Päämäne värm nii hammõ, kaadso ku kamps man oll hahk vai peris valgõ. Ku muial Võromaal naati päälüsrõivit värmmä sinites vai mustas, sis Karulan ja Harglõn püssü viil helle rõiva. Karula rõivil es olõ kaunistusõs nii pallo verevät ku tõisil. Suka olli kah helle ja ilma kiräldä. Ildamba naati joonilist ja sis kruudilist rõivast kudama. Prundsi värme ja mustrit käve pernaasõ ütstõdsõ päält kaeman.

VANA MOODU PERRÄ KANTI Karula kihlkunnan viil kavva suursärki. Tuu oll kõvva ümbre keskaiga ja

puusa päält läts alla kolm volti. Rikkamba kanni jakki – Karula kandi keele perrä kamps. Alaviir oll kampsil voltõ tihtsähe täüs. Tuud kutsuti tuhandõvoldilinõ.

Naisi kerigurõiva olli niivõrra uhkõ, et esiki keriguopõtaja pahand: «Kaege, määrätse rõiva teil sällän omma! Saksuga peris ütesugudsõ!»

LUUDUSLUGU

KARULA KIHCLKUNDA PITE MINNEN jovvami tasadsõ maa päält üle mäekuplidõ jälki madalampa vällä. Põha puul juusk Väikese Emäjõõ org. Põhajakko jääseki inämbüste mõtsa kasunu ja madala suulapikõisi täüs maa, õnnõ ligastõ ja Korijärve kolkõn või nätä laembit nurmi.

Valga-Võro raudtiist lõuna poolõ, kihlkunna keskaika jääs Karula korgustik. Tuu om mäki tihtsähe täüs. Korgõmba mäe omma säääl nii 100 miitret korgõ. Tornimägi Rebäsemõisa man om kõgõ korgõmb (137 m). Esierälidse ümärigu ja kupli muudu mäe omma Kaika kandin.

Lõunajago Harglõ kihlkunna piirini om pia tävveste mõtsa all. Siin omma aost

aigu kasunu suurõ mõtsa. Om ka mäekuntõ, a seo kandi mäe omma hulga madalamba. Mäki vaihõlõ jääs suulapikõisi. Kihlkunna mägidse jao pääl om pallo vähämbit järvekeisi ja ka mõni suurõmb järv. Kõgõ suurõmba omma Ähijärv ja Kandsi (Aheru) järv. Tähtsämbä jõõ omma Mustjõgi lõuna puul mägist keskaika ja Ärnu jõgi põha puul.

KARULA KANT OM INÄMBÜSTE MÄKI TÄÜS JA MÕTSANÕ! Kihlkund esi ei olõ kukki suur, a luudus muut siin umma näko mitu kõrda. Esiki mõts olõ-i tan üttesugunõ: mäekundi pääl palo, a alanpuul pümme kuusõmõts. Suu veerest paistus lepestikku. A mäki vaihõl omma paiu täüs kasunu hainamaa ja turbasuukõsõ. Kihlkunda jääs viil Karula rahvuspark – Võromaal ainukõnõ umataoline.

Rebäsemõisa Tornimäelt kaien.

KU VANA OMMA KARULA MÄEKUNDI?

KUIS NAA KUNDI TEGÜSI? Mäekundi sai siiä perämädsel iäaol. Ku iä lõuna puul är sulli, jäi perrä esimuudu kingokõisi ja kupliid täüs maa – Karula korgustik. Korgustik (300 km²) esi om pikä ja ahta maatükü pääl. Karula kuntõ arvatas nii 12 000 aastakka vanas.

MILLE KARULA MÄEKUNDI ESIMUUDU OMMA?

Küländ väiku maa pääl saa nätä mitund muudu mäki. Mõnõ omma liivadsõ, tõõsõ omma savitsõmba ja mõni hoobis ruusanõ. Suurõmba jao mäki seen lõvvüski nii liiva, ruusa ku savvi. Selle kasus siin kõrvuisi ka pallo eri sorti hainu, lille ja puid. Nuu omma ummakõrda hääs

Karula maastik.

elokotusõs eri sorti mutikilõ, tsirgõlõ ja mõtsaeläjile.

Mäekuntõ vaihõlõ jääse suukotusõ. Vanastõ oll mäki pääl veidü mõtsa, a täämbädses aos om mõtsa ja vösso kõvastõ pääle kasunu. Elämissi ja põllumaad om kõrd-kõrralt veidembäs jäänü. Siski miildüs jo ammust aost inemiisile säääl mäki vaihõl ellä. Karula korgustigu pääl om pallo säänest, miä muial om aoga är häönü. Tuu hoitmisõs omgi mõni jago Karula korgustikku kaitsõ ala võet.

MÄEST ALLA ORGO JA JÄLKI ÜLES MÄKKE

Eestimaa Looduse Fondi juhi Toomas Trapido perrä

Karulan ommaki õnnõ mäe ja oro. Lõpmalda pallo eri kujoga kingokõisi, kühmäkeisi, kupliid ja kuntõ. Noidõ vaihõl järvi, orgõ, lumpõ, ujjõ ja lohokõisi.

Võit nõsta üles Korgõmäele, Liinumäele, Püssapõlvõmäele, Kurksümäele, Kuningamäele. Ülevän mäekundi pääl tunnõt, ku kerge om ütekõrraga olla. Sa näet kavvõ, mäe ja oro omma Su iin lajan. Õhku om pallo. Egäl mäel om olnu uma nimi ja uma lugu.

A mäki vaihõl, suun vai järve pääl olõt all madalan. Mäe pitsitäse Su hindä vaihõlõ. Sa ei tiiä, kas naidõ takan om viil midägi vai ei olõ. Olõt Säitsmepõrguoron, Soetapõlusõ suun, Põrgujärvel, Soepojaaron. Vai olõt Põrguhavvan. Nii käüt kõik aig üles ja alla, korgõhe ja madalalõ.

Inemise, kiä eläse säääl mäki vaihõl, piät mäkiga sõprust pidämä. Talvõl tulõva üü, ku Karula mäe omma nilbõ ku klaas. Proomi sis säält üles minnä! Om kuntõ, mink külgi pääl ei saa kündä ega haina tetä. Tasadsõ maa lehmä satasõ säääl pikäle. A mitu põlvõ siin kasunu kari tulõ mäekülgi pääl sõõgi otsmisõga toimõ.

Ega tarõ iin moro päälgi olõ-õi tasast maad. Jalgpalliplatsi jaos kotust nalalt ei lövvä. Mõnõl tarõl om üts külj tõõsõst kolm miitret korgõmban...

Tulõ kunas tahat – õks käüt siin Karula kuntõ pääl üles ja alla, alla, üles ja alla, üles ja üles...

KARULA KIHLEKUNNAN OM PALLO JÄRVI JA UJAKÕSI

KARULA KANDIN OM KOKKO LOET VAST 60 SUURÕMBAT JÄRVE ja vähämbät järvekeist. Kihlkunna põhajao järve omma Koosa järv vai Korijärv, Rautina järv, Jaska järv, Pikkjärv, Õdri järv ja Kaadsijärv, Kallõtõ järv ja Savijärv ni Mikilä järv. Naa järve saatva uma vii Väiku Emäjõõ abiga Võrtsjärve. Säält edesi Peipsihe ja Soomõ lahtõ.

Kihlkunna korgõmb keskpaik om viilahkõs. Lõuna puult mäki joudva Aheru vai Kandsi järve, Apja järvi, Ähijärve, Pehmejärve, Kaugjärve, Nigle, Kiiviti ja Köstrijärve vii Mustjõkkõ. Säält Koiva jõkkõ ja tuud pite Liivi lahtõ.

Inämbüs järvist jääs korgustigu pääle. Kuplidõ vaihõl lövvüs hulga järvi nigu Tollari järv, Rebäsejärv, Viitka järv, Linnajärv, kost vällävuulu olõki-ei. Korgusti-

gu küle all omma seo
kandi suurõmba järve
Kandsi, Apja ja Ähijärv.

Karula järvist om-
ma mitmõ paarin, üks
suur ja väiku kõrvui-
si. Tuu perrä omma
nimetet Suur ja Väiku
Saarjärv, Suur ja Väiku
Pehmejärv, Suur ja Väi-
ku Apja järv.

Kae Kaugjärve!

ÜTS SUURÕMBIT JÕKI KIHUNKUNNA MAA PÄÄL OM ÄRNU JÕGI. Tuu juusk ligastõ all Väikuhe
Emäjõkkõ. Üllenpuul Väherüt kutsutas tuud jõkõ Valtina ojas ja Andsiojas.

Karula maiõ päält nakkas Mustjõgi. Kraavõ ja ujjõ om kah hulga. Viimätsil aastil
omma kopra vii üles nõstnu. Noid om kõvva mano tulnu ja näide tüü and ujaviirilõ
peris muistidsõ vällänägemise.

ÕDRIKÕNI, SÕSARAKÕNI — ANNA MUSTALÕ JUVVA!

Karula rahvajuttõ perrä

*Suuri süvvi mõtsu seen omma katõköisi Mustjärve. Kuis nuu järve sinnä sai?
Ütekõrra tulnu Sangastõ puult must härg, sarvi otsan suur piksepilv. Jäi mõtsan
saisma ja kraapõ kats kõrda maad. Maa sisse tegüsi kats süvvä mulku. Piksepilv sattõ
sarvi päält maha ja läts poolõs. Vesi juusk mulkõ sisse ja nii sai Mustajärve.*

*Tsiapussu Madis tiidse peris kimmähe kõnõlda, et Mustjõjärvi mant lätt salatii
Õdrijärveni. Mustjõjärvi maa-alodsõ vaimu käve tuud pite Õdrijärve manu pallõma:
«Õdrikõni, sõsarakõni! Anna Mustalõ juvva!» Nii sündügi. Ku Õdrijärve vesi alasi, sis
nakas Mustjõjärvi vesi kipõstõ nõsõma. Vai vastapite.*

*Nuu järvi vaimu võisõva naada tii pääl vai järve veeren esiki inemiisiga üten
käämä. Hõlusi inemiisi silmi iin üle tii edesi-tagasi ku valgõ varju.*

ÄHIJÄRV — KARULA JÄRVIST ÜTS SUURÕMB JA ILOSAMB

KARULA MÄKI JA MÕTSU VAIHÕL om pikergüne ja käänulidse kaldõga Ähijärv (176 ha).
Arvada või, et tan järve veeren eleti jo innevanastõ. Vilimiku oja lähküst ja Alakonnu
talo mõtsast omma teedä muistidsõ ao matusõpaiga.

Ähijärve perve omma suurõmbalt jaolt liivadsõ. Mõnõn paigan om mäekül peris
järveveeren kinni. Järven om esiki kats saart – Sitiksaar ja Linnusaar vai Pikäkolga
saar.

Järv esi om matal,
keskmädselt önnö 3,5
miitret sükäv. Taad jär-
ve peetäs hääs kalajär-
ves ja vanastõ oll tä ka
köva vähjärv.

Rahvas kõnölös, et
müüdä Ähijärve kaiõn
– ku mõistat õks õigõhe
kaia – võit viil tääm-
bägi nätä, kuis vett pite
juusk esierälik juun.
Tuu ollõv Karula

ja Vana-Antsla mõisa piir. Innevanastõ sõitnu üts Karula kuri mõisaherr uma hüdse-
karva hobõsidõga säält üle Ähijärve vii. Tuud piiri võivat mõnikõrd vii pääl nätä.

ÄHIJÄRVE LAINE

Paul Evik

*Laine oll sinine
halja haraga,
sulisi, vulisi
pilliruu takan
pikä suvõpäävä.*

*Õdagut vasta
unitsõs jäi,
perve all hinäle
üümaja sai,
küle all puhas liiv
ja pää all mõstu kivi.*

Ähijärv.

KARULA PIKKJÄRV OM NIGU JÕGI

NIME PERRÄ VÕI JO ARVADA, et Pikkjärv (35 ha) om pikk ja ahtakõnõ. Perve pääl saistõn paistus, et tan alan om suur jõgi. Järv om hummogu-õdagu tsihin esiki kolm kilomiitret pikk, a vast önnö 100 miitret lagja. Perve omma korgõ ja inämbüste liivadsõ. Katõl puul Pikkjärve kaldidõ pääl om nii mõtsa ku hainamaid. Innembi olli siin mõtsa, kon kasvi pallo tammi. Säänest mõtsa saat kaia viil järve lõunakaldõ pääl. Sinnä nukka jääs Vissi külä. Täambä eläse sääl önnö ütsigu perre, alalõ om õigõusu kerik ja matusõaid. Järve hummogupoolidsõn jaon oll vanastõ Kirbu karamõisa. Jär-

ve viirde jääse talo ja tan om mitu häd tsukõlusõpaika.

VIIL MÕISAAIGU TETTI PIKÄJÄRVE VIIRDE PARK. Sääll olli jalotusraa, eräle paiga puhkamisõs ja tsuklõmisõs. Kõik tuu ilo oll iks herrärahva jaos. Karula ja Kaagere herr Nikolai von Grote – rahvakeeli «Nink» – tahtsõ tetä uhkõ silla üle Pikjärvе kõgõ

Karula Pikjärv – tõõnõ ots ei paistu.

kitsamba kotusõ. Pääle uhkusõ ajamisõ mõtõl tä ka kokko hoita. Nii ollõv Nink märknü: «Minema palju aiga, kui sõitma Kirpu mõisa ümber Pika järve. Nink minu tahap ehitama see üks tore sild üle järve. Siis ei raiskama see aig. Nink ei kuluma vankri ja see reeraud.»

Saksamaalt kutsuti joba vällä mõõtja ja plaanitegijä, a sild jäi siski tegemäldä – alas Edimäne ilmasõda.

KARULA RAHVUSPARK

RAHVUSPARGIN HOIÕTAS KÕKKÕ LUUDUSÕ RIKKUST ÜTENKUUN – et püsünü alalõ Karula mäekundi ja suurõ mõtsa ummi eläjide ja esimuudu lille ni hainuga. Luudusõga üten tahetas hoita ka seo kandi rahva vanna elokõrda. Karula rahvuspark (varramba 14 aastakka kaitsõala) om küländ nuur – tettü viil 1993. aastagal. Võit jättä miilde, et Karula rahvuspark om Eesti kõgõ vähämb – 111 km².

Kuis kõkkõ tuud rahvuspargi rikkust hoietas?

- Üts tükükene maad Pautsjärve ümbre om sääne kotus, kohe inemiisil om är keelet minnä.
- Pia puul rahvuspargist omma mõtsa ja suu, kon inemine või kävvü õnnõ siini ja marju korjaman.
- Tõõnõ puul rahvuspargist om täüs inemiisi elämiisi. Ku nää tahtva sääll midägi vahtsõt ette võtta, piät tuu inne rahvuspargi asatundjidõga läbi arotama. Tuupe-räst, et mii olõmi nakanu luudusõ säädüisi unõhtama. Võimi puhtani umast ullusõst mõnõ asa nii är tsurki, et perän tuud inämb praavita ei saaki.

ÄHIJÄRVE VEEREN OM RAHVUSPARGI KESKUS – säält saa täpsembät tiidmist. Külälise jaos omma mitmõl puul üllen tahvli, kost kaemist väärt kotussidõ kotsilõ juhatus saa. Rahvuspargin om mitu käümiserata, et mäki, mõtsu ja inemiisi eloga lähkembält tutvust tetä. Karula mõtsu süämehe vii Peräjärve mõtsarada. Lüllemäe ja Rebä-

Üle puulatvu paistus Kõstrejärve.

semõisa vaihõpäält
Kõstrejärve mant alos-
tas Tornimäe matka-
rada. Tuu lätt korgõ
Tornimäeni ja säält
edesi Rebäsemõisahe.
Lüllemäe kodoluulinõ
külärada vii müüdä
Karula kerigumõisast,
vanast kerigukõrtsist,
matusõaidust, koolist ja
Vabadussõa sambast.

*Karula kuplidõ pääl istusõ mõtsast mütsü pääh
suu kinnikasunu järve jätvä mõtsikus mõnõgi konnu võit
astu sarvigu tabi vai säni jälgi pääle
Vutimehe platsi mängus nallalt tan ei lövvä Kaegõ
– Lukatsi Hauka Ruusa Kaika mäe Uigatsimäel
innembi ollõv üükulli uiganu Keväjäne ülässidõ
valgus suvinõ maaskidõ veretüs
süküsütsigu pini haugatus sutõpaar lumõlagõdal hullaman*

*Inemine luudust – looda – sakõst sekä-ei
Kaika kandil illos iin saa tulõvik*

Kauksi Ülle

AOLUGU

TAA KANT OLL MUISTÕHAVVA VÄEGA MÕTSANÕ ja jäi jõkist kavvõ. A inemise omma siin ammust aost elänü.

Illatsõmbast kiviaost om mõni elokotus tiidä. Tuu ao tunnismärgis om Karulast Vahtsõ-Tinu talo mant vällä kaibõt kivikirvõs. Illatsõmbal aol, ku jo pronksi ja rauda tarvitõdi, eleti Mähklil, Vilaski-Nutu nukan ja Lüllemäel.

KALMÕPAIKU OM OLLU KÜLÄND VEIDÜ. Mõnõ tarandkalmõ jääse Ähijärve viirde. A havva-uurja omma Mähklilt löüdnü suurõ maa-alodsõ kalmuaia. Mähklil olli palotusmatoesõ – päält 50 väikese kääpä. Kaibmise näütäse, et sinnä kääpihe matõti viil keskaol. Sis, ku tuu kommõ oll muialpuul jo ammu unõhtõt.

Rebäse Liinamäe pääl om uma kants olnu. Liinamäe nimega kotussit om Karula kandin tõisigi, a kõik naa ei olõ peris liinamäe.

Muinasol oll taa nukk muistidsõ Uandimaa lõunajago ja siist lätsi läbi tähtsä tii. Üts sõa- ja kaubatii tull Pihkvast läbi Vahtsõliina ja Tsooru Karulahe ni läts edesi läbi Valga peris mere viirde vällä. Tõõnõ vana tii tull Lätimaalt Koiva veerest Kaagerele ja läts säält üle Vilaski ja Laatrõ põha poolõ. Rahvas tarvitas noid vannu teid esiki mii aol.

KARULA KOLK OM PÜSÜNÜ KAVVA ÜTESUGUMANÕ

SUURI PAKSÕ MÕTSU SEEN OMMA siin sato aastit olnu väiku umaette küläkese ja ütsigu talo. Kavvõmbast võõridõga pia kokko es saiaki. Esiki tõõsõ külä rahvaga käüti veidü läbi. Karula kihlkunnan om veidemb suuri külli ku ütengi tõõsõn Eesti kihlkunnan.

Kimmämbä tiidmise seost kandist omma peri Poola aost päält Liivi sõta. Üte Poola kaardi päält om häste nätä, kuis ütsigu külä omma suuri mõtsu sisse pia är kaonu. Poola ja perän Roodsi ao üleskirotusõ külli, elämiisi ja inemiisi kotsilõ andva meile täpsämbät tiidmist. Tuul aol olli siin jo sääntse külä nigu Karula (*Karrola*), Väherü (*Wehero*), Korijärve (*Korrigerwe*), Apja (*Appia*), Pikkjärve (*Pikierwe*), Konnukülä (*Konokila*) ni mitmõ tõõsõki.

1581. aastaga Poola üleskirotuisi perrä oll Karula külän säidse adramaad, minkast neli tühä ja kolm tarvitusõl. Talomiihi elli külän vast kümme. Hobõsit oll külä pääle kolm. Tuust aost om teedä esiki kats veskit: Korijärvel ja Ujumõtsan (*Hoiokillä*).

PÄÄLT SUURI SÖTU TEGÜSI RAHVAST ROHKÕMB. Nimme pite omma üles kirotõt mehe, a naisist-latsist olõ-õi mii päivini midägi teedä. Mäantse olli mõnõ tuu ao mehenime? Om teedä, et Karula maiõ pääl elli vana Kupja-Matis, Kanasita Tiit, Soepoja Mihkli, pops Jeden Toomapoig, Kivihanna Piitre, Paap Reben, Mikk Sarlan (vast saarlanõ?), Must Raudsepp, Wilhelm Timmermann (saksa keeli: puutüümiis) ja Lettens Andreas (või olla lätläne?).

Et talo hoobis tühäs es jäänü, om Karulahe sisse tuudu ka võõrit – vindläisi, leedulaisi, esiki poo-
la sõamiihi. Kimmähe ka talomiihi mõnõst tõõsõst kihlkunnast. A pallo võõra võimu-mehe esi pelksi Karula kanti, selle et tuu oll väega umaette ja suuri mõtsu seen.

Karula kihlkunnan püssü kavvõmb ku muial alalõ vana lõuna-eesti kombõ perrä maa

Perajärv, Vahejärv ja Ähijärv.

kolgõs ja nulgõs jagaminõ. Nii olli siinkandin Iigastõ nulk ja Apja nulk, Pikkjärve kolk ja Patuperä nulk.

Kaagere vallon olli pikkä aigu õnnõ ütsigu talo ja veidü külli. Karula valla üts vähätsit peris külä muudu külli om Apja. Külä tegüsi peris illadsõl aol ka mõisidõ ja karamõisidõ ümbre – Vissi, Pikkjärve vai Kirbu, Väherü, Rebäsemõisa.

ILMAST ILMA SÕTU JALON

SÕA OMMA KÄÜNÜ ÜLE KARULA KIHULKUNNA mitmit kõrdu. Keskaol, 1481. aastagal läts läbi seo kandi muu Lõuna-Eesti pääle suur Vinne vägi. Karula sai kõgõ kõvõmbahe kannahtha. Võõrast väke oll pallo ja nää tulli mitmõst kandist kõrraga. Vinne- Poola-Roodsi sõtu aigu tei vainlasõ jälki pallo kurja ja näidega tull viil katsk.

ROHKÕMB OM TEEDÄ KATÕST SUURÕST TAPÕLUSÕST PÕHASÕA AIGU. Ku sõda pääle nakas, peeti hirmsa tapõlus kihlkunna Valga puul veeren. 8000 vindläst läts 2500 ruutslasõ vasta. Vindläse sai pessä ja pagõsi tagasi umalõ poolõ. Roodsi väe kätte jäi päält 30 vainlasõ lipu ja hulga suurtükke. Jaska talo maa pääl Valga tii veeren om olnu tuu tapõlusõ kotus.

Tõõnõ kõvõmb tapõlus oll 1708. aastaga vahtsõaastakuun. Vinne ratsavägi oll jäänü Karula kerigu mano puhkust pidämä. Ruutslaisi ratsa- ja jalamehe tulli ilma uutmalda näile sälgä. Edimält läts ruutslaisil häste. A vindläisi oll iks rohkõmb ja seo kõrd lüüdi ruutslasõ minemä. Hulga näide väke sai hukka. Karula inemise omma innembi mitmit kotussit tiidnü, kohe nuu sõamehe matõti.

Karula kerigu man ollõv üts Roodsi kindral hindäle Vinne väest mõõgaga tii läbi ragonu. Lännü sis mäe ala lätte mano. Joonu kiivritävve vett ütekõrraga är ja sadanu koolnult maaha.

INNE VÕÕRA VÄE TULÕKIT PAGÕSI RAHVAS õks sõa iist mõtsa ja pruuu umma varra kākki. Sõaga tull sakõstõ üten nälgi. Tuust ummakõrda tulli tõvõ, midä sõamehe ja rah-

Vana mõts suu veeren.

vas esi edesi vei. Päält Põhasõta käve jälki katsk üle maa ja häot peris suurõ jao perrä jäänü rahvast.

AOST AIGU AI KARULA INEMISELE hirmu pääle sõna: «Pininuki, pini-nuki tulõva!» Nuu olli sõamehe, kinkal pinipää mütsü vai pini pääluu vüü küllen. Tulli ilma uutmalda ja lõvvi üles ka kõr-

validsõ raa. Suurõ hoolõga käkiti näide iist naisi ja tütrikke. Papijärvest Karula kerigu lähkün võivat jaanipäävä ödagidõ viil kuulda naisi-latsi kaibamist. Nuu ollõv hinnäst pininukkõ hirmun järve uputanu.

Pininukk.

KARULA KERIGU MAN

VANASTÕ ES KÄÜ TALOINEMINE INÄMBÜSTE KAVVÕMBAN, ku uma kihlkunna kerigu man. Kerigukirju perrä saami teedä, kiä siin elli, paari lätši ja pallo näile latsi sündü.

A inemise, kiä elli umaette suuri mõtsu seen, hoitsõ vanast maausust viil kõvva kinni. Keskaol ollõv kihlkunna maiõ pääl siski katoligu kabõlikõisi olnu. Kõnõldas Niklusmäest Rautina järve kaldõ pääl.

Edimädse kerigu tetti Eestin vanno maarahva pühäpaiku pääle. 1392. aastagast tiidä Karula Maarja kerikut arvatas ütes vanõmbas. Üts vana jutt kõnõlõs, et kerigu tegemises anni rahha Saksamaalt tulnu meremehe. Tormi käen hädän, lubasi nää pääsemise kõrral laskõ vahtsõ kerigu tetä.

Taad kerikut om sõto aigu mitu kõrda lahut ja palotõt. Põhasõan palotõdi kerik maaha – pistü jäi õnnõ neli saina ja kats kivisammast. Kerigukellä viidi vainlasi iist är. Suurõ kellä tõi tornist alla Salo Andres, kiä kække tuu umma kaivo. Vähämb kell viidi käküssihe Kõstrejärve. Päält sõta panti kellä jälki helisämä.

Kahos omma seo ilma aigu vanast kerikust õnnõ müürü pistü – taa om viimädse sõa tüü. 1995–1997.aastil tetti kerigumõisa aidast Karulahe vahtsõnõ väiku kerik.

AASTAGASATO MATT KARULA RAHVAS UMA KOOLNU egä külä lähkühe kalmõhe. Roodsi aol nõvvõti, et matta tulõ kerigu mano. Küläinemise esi es taha tuud tetä. Nää olli harinu, et umadsõ puhkasõ kodo lähkün. Talvõl suurõ lumõga ja keväjä halva tiiga oll koolnu kerigu mano tuumine rassõ.

Tuud aigu maõõi kerigu põrmandu ala ja kerigu ümbre keriguai-da. 1773. aastagal oll jo umaette matusõaid sää, kon mii aol om Vabadussõa sammas. Tõõnõ matusõaid tetti tuu vasta üle tii. Tuud kutsutas vanas matusõaias. Parhilla matõtas koolnu vahtsõhe Lüllemäe surnuaida kerikust põha puul.

*Ku kiäki tund rassõt väsümist uman
kihän ja olgõ sehen, sis jalaki ei kullõ
käskü. Ja silm ei seledä kavvõ. Suu
kõnõlõs tassa sõnno: «Ma naka joba är
Lüllemäele minemä.» Elopäävä käävä
Karula inemise mäest orgo ja orost
jälleki mäkke. Nii om ka tuu viimäne
minek ummamuudu illos ja julgõ
– orost üles Lüllemäele (kirämehe Jaan
Lattiku perrä)*

Karula kerik 20. aastagasa alostusõn.

MÕISAELO

Edimädse mõisa tegüsi siiä kanti 15.–16. aastagasaal. Karula kihlkunnan oll kats vanna suurõmbat mõisat – Kaagere (*Kawershof*) ja Karula (*Karolen*). Karula mõisa käve keskaol Sangastõ piiskopimõisa külge. A Kaagere oll jo tuud aigu piiskopi alamba kätte antu.

Ildamba omma naa mõisa kõrd riigi, a sis jälki herri käen olnu. 1838. aastagal sai mõlõmba von Grote perrele. Eesti Vabariik võtt vahtsõ maasäädüsega kõik mõisa herri käest är ja mõisamaa jaeti talorahvalõ.

Päält viimäst sõta olli mõisa kolhoosõ vai sohvoosõ keskusõ. Täämbä om Kaagere Mäemõisa päämajan kuul. Alamõisa sais suurõmbalt jaolt tühi. Karula mõisat tege vahtsõnõ peremiis kõrda.

KA IIGASTÕ (*Igast*) MÕISA OM OLNÜ KARULA KIHLEKUNNAN. Ildamba käve Iigastõ talomaa Karula ala ja mõisamaa Sangastõ kihlkunda. Roodsi aigu oll Karula kihlkunna mõisa viil Jaugamõisa, ildamba läts tuu Vana-Antsla mõisa külge. Patuperä nulk, Kaika kant, Litsmõtsa nulk ja Peräjärve mõtsa olli kõik Vana-Antsla mõisa jago. Korijärve külä käve Sangastõ mõisa külge.

KAAGERE MÕISA TÜÜSTÜS

KAAGERE (KAAGJÄRVE) MÕISA MAA olli nika ku 16. aastagasa keskpaigani Kaweri suguvõsa käen. Tuust om tulnu ka mõisa nimi. Kaagere mõisa ja valla maa küündü kattõ kihlkunda – hummogu puul Rautina järve Karula ja õdagu puul järve Luke kihlkund. Kaagere mõisa mano tei von Grote suurõ tüüstüse. Kõgõpäält võti nää ette kõrraligu tõvvokara kasvatusõ ja vahtsõmba viisi perrä põllupidämise. Paistus, et tuu läts häste edesi.

1863. aastaga paiku sai valmis uma ollõkoda, jahuveski, piimätüüstüs, lavvalõikus ja sepikoda. Huunõ tetti väega uhkõ. Ehitüsmeistre – arvatas, et maarahva siäst – olli pallo vaiva nännü. Terve tüüstüse pand käüma ütsainus perädü suur tossukatla (aurukatla).

Kaagere olut läts nii Tartohe ku Riiga. Pii-mätüüstüse päämäne kaup oll vaara (kohopiim) «Tworog», midä nõvvõti ka Peterburi turu pääl. Möisan olli viil ketrusõ ja kangakudamisõ kua. Tähtsä oll savikivilüüv – uma mõisa verevist kivvest omma kõik huunõ tetti.

Kaagere vabrik 20. aastagasa alostusõn.

TÜÜSTÜSE MANO TEKKÜ KÜLÄ, midä nakati kutsma Alamõisas vai Alaküläs. Herrärähva päämajja üten tiigi, pargi, tallõ ja aituga kutsuti Mäemõisas. Mäemõisast Alamõisahe veenü munakivest tii.

Täämbädses om Alamõisa alalõ, a küländ käest är lännü – siin olõ-õi kõrra- likkõ peremiihi ammust ilma olnu. Kaagere mõisa omma esiki muinsuskaitsõ all. Nivõrra suuri ja uhkit mõisu pallo alalõ ei olõ.

KARULA MÕISA KIVILÜÜV

KARULA MÕISA VÕI OLLA NIME SAANU Karula külä perrä, kohe tä tetti. Karula oll peräotsan suur mõisa. Päält päämõisa käve timä külge viil Väherü, Rebäsemõisa ja Pikkjärve vai Kirbu karamõisa.

Grotede aost mälehtäs rahvas, kuis nuu uhkõ mõisahuunõ tetti. Lossilõ sai kolmas kõrd ja torni pääle. Illos ja nõvvõt oll Karula verrev savikivi. Savikivve tetti savilöövin. Karula mõisan oll viil erälde kivilüüv, kon tüüt pallo kivrigojit. Maakivve veeti mõisa nurmi päält kokko ja noist raoti vällä ilosa plaadi, samba ja posti. Karula mõisalossi iin olnu kivitulba, mink otsan kivvest lõvikujo. Karula kivve müüdi ka Sangastõ her-räle lossi ehitüses.

Ku alas Edimäne ilmasõda, pagõsi mõisaherrä Saksamaalõ. Peremeheldä mõisa panti Vabadussõa aigu palama. Nii lõppi Karula mõisa parõmba päävä ja tulli tõistsugumadsõ ao.

Karula mõisa härbhõn 1914. aastagal.

KARULA JA KAAGERE RAHVA MÄLEHTÜISI MÕISAELOST

MAARAHVA ELO MÕISASUNDUSÕ ALL OLL RASSÕ JA VAIVALINÕ. Vallakohtu olli kah herrä võimu all ja säält sakõstõ õigust es saa. Parõmbit maid võeti mõisa külge ja perre aeti talost vällä. Mine sis, kohe tahat!

Grote-herril oll neli mõisat viil Lätimaal. Karula ja Kaagere mitmõ valitsõja olliki lätläse. Nuu olli rahvajuttõ perrä viil esieräligult huulmalda ja alambidõ vasta korgi olõkiga. Egä kardohkavõtja, kiä es korja kardohkit kumaruisi ja puhtidõ

Pessükivi.

põlviga, saadõti tuu iist pessüpingi pääle. Es tohe mitte kõrraski põlvildõ laskõ. Pessä võidsõ esiki tuu iist, ku teomiis viinaköögi mano likõ puu tõi. Üts takansundja ollõv siski uma kurjusõ palgas ütekõrra rehepessü aigu tüüvaimõ käest kõvva pessä saanu.

SEO ILMA AIGU OM ALALÕ VIIL REBÄSEMÕISA RIIH (rehi). Rehe maakivest saina sisse om müürit pessükivi. Pessükivi pääl sai sõnakullõmalda tüütegijä pessä. Vana jutu perrä ollõv pessedü käest egä löögi iist viil viis kopkast nõvvõt.

LATSÕTAPJA HUKKAMINÕ

PÖLVÕST PÖLVÕ MÄLEHTEDÄS ÜTE vaesõ Annõ vai Anu nimega tütrigu hirmsat hukkamist. Tuu periselt sündünü lugu juhtu 1724. aastagal Karulan. Nuur tütrik Annõ sai Karula mõisa herrält vasta hindä tahtmist latsõ. Herräle es julgu kiäki vasta naada! Tütrik Annõ ollõv tuu latsõ süämevaivaga esi är hukanu.

Tuuaigsõ säädüse mõisti noorõ tütrigu tulõsurma. Kõgõ inne raoti latsõtapjal pää maaha, sis palotõdi tä kihä kõgõ rahva man mõisa lähkүн kingo pääl. Sääne jälle karistus jäi Karula kandin siski viimätses. Herräle ku latsõ esäle panti pääle õnnõ trahv. Tull massa 100 hõpõruublit kerigu hääs. A puul tuust jäigi masmalda ja om võlgu täämbädse pääväni.

KARULA KIVISÕDA

PÄÄLT PÕHASÕA LÄTS ORJUS KÕRD-KÕRRALT KÕVÕMBAS. Sis tull kaala viil vahtsõnõ mass – pääraha. Karula, nigu mitmõ tööõski kihlkunna, nakas toolõ vasta. Kümme ta-

lomiist tuudi vinne sõamiihi vaihõl Karula kerigu mano, et näid vasta nakkamisõ peräst rahva iin pessä. Tuu sündü 1784. aastaga suvõl.

SUURI MASSÕ JA RASSÕ ELO PERÄST VIHALÕ AET KARULA RAHVAST tull kokko rohkõmb, ku kiäki ülebist uuta mõist. Nõvvõti pesmise ärjätmist. Talomehe, kedä pessä taheti, olli esi uma karistusõga nõun. A tuud õnnõ tõisi peräst – et suurõmbat tullü ja tapõlust är hoita.

Ülemb and sõamiihile käsü keriguaiast vällä põllu pääle liiku. Sis naksi naasõ, kiä keriguaia müürü pääl saisi, näid kivvega pilma. Pääle tuud lindsi sõaväe püssäkuuli üle rahva päie. Talomehe panni kivve ja nuiõga viil kõvõmbahe vasta. Õks läts suurõmbas tapõlusõs.

Perän tuudi sõaväke mano ja otsiti külli pite kõvõmbit taplõjit takan. Kõgõ rohkõmb viidi kinni Kolga, Kibõra ja Paluotsa talo inemiisi. Karistusõ ala lätsi esiki kats naist – Nigula Tiio ja Nakatu Eeva.

MARUSUSI KARULA KIHCLKUNNAN

ESISUGUMANÕ ÖNNÕTUS TULL KARULA KIHCLKUNNA PÄÄLE 1821. aastaga radokuun. Marutõvõn susi juusk Sangastõ puult ja joud poolõ üüpääväga Karula maiõ pääl 32 miist, naist vai last är purra. Mõnt rassõmbahe, tõisi veidemb. Kõgõ rohkõmb sai purra Kaagere, Pikkjärve ja Karula inemise.

Hädä ja hirm käve üle terve kihlkunna. Õigõt api marutõvõ vai vana nimega viijälehtustõvõ vasta tuud aigu viil es teedä. Karula kandi marusoe purtu panti kerigumõisa riihte kinni. Sääl pidi inemise hulga aigu murrõn ja vaivan olõma, tiidmälä, miä näist edesi saa. Kiä müüdä lännü, kuuldnu halu käen inemiisi rüükmist, ikku ja pallõmist. Peräkõrd tull käsk maruinemiisi kässi veresoonõ katski lõiku. Maruinemise ollõv matõdu Saarlasõ talo vasta matusõaia nukka.

Taa jälle õnnõtus es kao Karula inemiisi meelest viil mitu-mitu põlvõ. 1995. aastaga suvõl tetti Lüllemäel Bernard Kangro näütemängo «Susi», mille Kauksi Ülle om võro kiilde pannu. Päätegeläne Hebo viiäs marusoe purõmisõ hirmun kah mõisa riihte, a pääses siski eloga.

SUSI TULÕ REKKE!

vanavarakorjaja August Vallneri perrä

Tuu päiv, ku marususi inemiisi kisk, sõitnu Vana-Antsla valla Lilu peremiis Teoviil pujaga Aruküllä hainu tuuma. Sai Karula kerikust ni 10 verstä Keeväseere kõrdsi lähkühe, ku ütekõrraga vanamiis näkk, et susi aja näid takan.

Esä hõiganu sis pujalõ: «Kasperä, sõida mu hobõsõst müüdä! Susi tulõ rekke!» Esi jäi tii pääle sutt uutma. Võtt rii päält hainakuurma poomi ja virot soe tuuga maaha. Visas sis soe rii pääle. Hindäl hää miil, et saa ilosa soenaha.

*Sõidi edesi hainamaalõ
ja panni kuurma pääle.
Koolnu susi jäi haina-
kuurma ala. Päält tuud läts
esä üten pujaga Karula
kõrtsi soe liiku juuma. A
Karula mõisan oll joba
teedä, et Lilu Teoviil om
marusoe är tapnu. Anti
kõva käsk – hainakuurma
üten soe ja riiga kerigu-
mõisa nurmõ pääl är pa-
lota.*

*Nii päästnü Lilu talo
vana peremiis Karula rah-
va marusoe hirmust.*

RASSÕ ELO AI VINNE USKU VASTA VÕTMA

KAS ÕIGUS OM ILMAST KAO-
NU? Ku Liivimaal kaotõdi
perisorjus, anti talomiihile
vabadus. Hädä tulliki

tuust, et vabadust oll õnnõ nime poolõst. Talomaa olli iks edesi mõisa uma. Maad tull renti ja renti masti päämädselt mõisan tüül käümisega. Talorahva elo läts hullõmbas – massa tull ka hulga massõ. Aastit ikaldu viläsaak. Karula kihlkunnan olli mitmõ rendi masmisõ vasta. Tuu iist pisseti naid Karula kerigu man.

RASSÕT ELLO KAIBAMAN JA ÕIGUST OTSMAN käve julgõmba mehe esiki Riia liinan korgidõ ülembide man. Karula keriguopõtaja om tuust Riiga minekist umma kerigu-raamatuhe kirotanu. Säält saa lukõ, et Karula miis Juhhan Luttik oll hindäga viil 25 miist üten koranu ja Valgast Riiga lännü. Tedä avit Taavet Luttik Alakonnult. Keriguopõtaja imeht väega, kuis Taavet, kiä om tark miis ja mõist umma nimme ki-
rota, siski usku taht vaheta.

KEISRI USKU MINEK

ÜLE TERVE KIHCLKUNNA NAATI KÕNÖLÕMA, ET KIÄ LÄTT KEISRI USKU, TUU SAA MAAD. Tõistõ usku minejit oll 1845.–1848. aastil kõgõ rohkõmb Karula mõisa vallan. Pia poolõ mehe üten perrega lätsi vahtsõhe usku. Õigõusu kogodus ehit hindäle Vissi kõrdsi

lähükeste puust kerigu. Ildamba lahuti Vissi puukerik maaha ja tetti suur ristikujo-lidsõ plaaniga kivist kerik. Matusaid jääs Pikkjärve ligi mäe pääle.

Tõõnõ kogodus tekkü viil Kaikalõ. Vissi kerikuhe oll kavvõ kävvü ja Kaika kandi õigõuskligu lei Vissi kogodusõst lahku. Kaika puukerik om korgõst kaiõn kah risti kujoga. Matusõaid om ümbre kerigu.

Oodõt maad vahtsõ usu abiga es saa. A Vissi ja Kaika kerik saisva ku tuu keero-lidsõ ao tunnistaja. Vissi kerik om tääm-bädse aoni alalõ. Kaika kerik om laonu ja või piä kokko sata.

Kaika kerik om häömän.

KOOLIOPPUS LÄBI AO

EDIMÄNE KARULA KUUL OLLÖV KÄÜMÄ PANT vast 1687. aastagal. Säl opati õnnõ viit last. Koolitarõ jaos anti maad Kösti-Keste talost. Kon edimädse koolitalo kotus oll, tuud nii kavvõ ao taadõ kiäki ei mälehtä. Põhasõa aigu kuul häõtedi.

18. aastagasaa tõõsõs poolõs kasvi kuulõ arv suurõmbas. Mõisidõ hoolõ all olli Karula, Kaagere, Vana-Antsla ja Jauga kuul. Iigastõn ja Korijärvel olnu esiki kats kuuli. Karula kerigumõisan oll kõstrekuul.

Karula kihlkunnakuul tetti viil 1850. aastagal. Sinnä võeti latsi üle kihlkunna, ku näil küläkuul oll läbi. Taheti noid, kinkal pää parõmbahe jagi ja vanõmba jõvvi koolirahha massa.

KERIGUKOOLI

VINNE USKU MINEK tõi Karula kihlkunda ja muialõ kah õigõusu kerigukooli. Üts edimäidsi kuulõ nakas tüüle Vissi kerigu man. Ildamba tetti säänekuul viil Kaikalõ.

Küländ pallo lutõri usku vanõmba panni kah uma latsõ ke-

Karula kihlkunnakuul 20. aastagasaa alostusõn.

rigukuuli. Sääll oll koolimass odavamb ja lats sai selges riigikeele. Vinne kiilt peeti tarviligus nuuri mihi jaos – perän om sõaväen lihtsamb. Niisamatõ tull vinne keele mõistminõ kasus, ku tahtsõt riigiammõtihe saia. Mõni tahtsõ Vinnemaalõ parõmbat ello otsma minnä. Edimält sai vinne koolõn oppi ka eesti kiilt, peränpoolõ käve oppus õnnõ vinne keeli.

KUULÕ JÄÄS KÕRD-KÕRRALT VEIDEMBÄS

VINNE KUULÕ AIG SAI ÜMBRE EESTI VABARIIGI TULÕKIGA. Kõik kooli naksi oppust andma eesti keelen. Kuulõ ütest paigast tõistõ viimise, kokko lüümiisi ja kinni pandmiisi pääle jäi Karula kihlkunda 1920. aastil alalõ Kaagjärve kuul Kaagjärve vallan ni Madsa, Vissi (perän Pikkjärve) ja Iigastõ kuul Karula vallan. Piitre ja Kaika algkuul olli Vana-Antsla vallan.

Päält perämäst sõta, kiudutamist ja kolhuusõ tegemist oll rahvast maal veidü. Latsi oll perren kah vähä. Ussõ panni kinni Iigastõ ja Madsa algkuul. Ku sai valmis Lüllemäe vahtsõnõ koolimaja, panti kinni Pikkjärve kuul ja 300 aastagat vana Lüllemäe kõstrekooli hoonõ. Ka Piitre ja Kaika kooli panti kinni.

Ütsjago rahvast tull elämä allõvi suuri majjo sisse. Külä jäi latsi poolõst viil hõrrõmbas. Kõrras tetti vahtsõst valla Kaika algkuul, miä täambädses om jälki kinni pant. Mii aol käü koolioppus õnnõ Lüllemäe põhikoolin ja Kaagjärve algkoolin.

KUIMUUDU IIGASTÕ KÜLÄKOOLIN OPITI?

kodo-uurja Eerik Selli perrä

IIGASTÕN EI OLÕ KUULI INÄMB AMMUST AOST. Vana kuul om maha palanu. A sato aastit tagasi – 1765. aastagal – opati Iigastõ vallan jo latsi. Edimält anti koolioppust Pikkjärve külän.

Kuuli pidi minemä latsõ, kedä vanõmba esi es mõista opada. A kuuli peeti õnnõ talvõl. Opminõ nakas märdikuun pääle ja lõppi jo lihavõttõs. Koolitüüs jäi küländ veidü aigu. Talutõie tegemine ja karja minek olli hoobis tähtsambä.

Opati piibliluku ja loeti lauluraamatit, kerigulaulu opiti pähä. Kirutamisõ oppamist es taha mõisaherrä – ku talulatsõ mõistva kiruta, sis nakkasõ suurõst pääst kaibuusi saatma!

Esiki kõik kuulmeistre esi es mõista kiruta. Mõisaherrä panni sakõstõ oppajas sääntse mehe, kinkast põllu pääl vähä kassu oll. Et tuu miis ka tark olõssi, es olõ nii tähtsä.

Koolimaja olli kah väega kehvä. 1837. aastagast om teedä, et Iigastõ koolimaja oll tett peris parra paiga pääle. Kõik latsõ joudsõ õigõ ao pääle kuuli ja õdagu inne pümmet kodo tagasi. Kuul om olnu Päästü talun, perän Üssi ja Suura talun. Eesti aol naati latsi oppama Iigastõ mõisan.

Esiki 1871. aastagast om alalõ ligastõ kooli tunnistus. Tunnistusõ pääl omma sääntse hinde: *väega hea, lähäp korda, keskmist moodu, kiidoväärt, pea laitmata, natukene, kehv*. Sääl om kirän, midä lats om opnu ja kas tä pand häste tähele. Esiki tuu, mitu kõrda om tedä kitõt vai laidõt. Tuul aol opati viil mõlõmbidõ – nii põhaeesti ku lõunaeesti keeli kirutõt raamatidõ perrä.

KARULA KIHULKUNNA SÜÄ LÜLLEMÄE

VANA KIHULKUNNAKERIGU ÜMBRE om aigupite kasunu Lüllemäe allõv. A Lüllemäe nimme nakati tarvitama viil 20. aastagasaa edimädsel poolõl. Innembä oll taal kotusõl mõisaga ütime nimi – Karula. Et kerigumõisa ja mõisa segi es lännü, naati taad kotust matusaiamäe – Lüllemäe – perrä kutsma.

Kerigu ja umaaigsõ kerigumõisa lähukeste tetti edimält kõrts, postijaam ja koolimaja. Perän lei käsituülise siiä hindäle vahtsõ elämise pistü. Sis tei ussõ valla poodi. Nii om Lüllemäe aoga suurõmbas kasunu. Vabariigi alostusõn olli siin päält puutõ ja piimätallitusõ esiki pank, uma rohopuut ja postimaja.

Viimädsel aol om kah mõni vahtsõnõ ehitüs valmis saanu. Noorõ perre tegevä umma koto kõrda. A tüüd om paiga pääl peris rassõ löüdä. Nii käüdäs tüühü Valka vai Võrolõ, esiki Otõmpääle vai Tartohe.

LÜLLEMÄE NIME KOTSILO OM TEEDÄ MITU VANNA JUTTU. Lüll oll vanõmban keelen võllapuu. Lüllemäe tähendäs sis vanna võllamäke. Könöld om viil Liivimaa sõapäälikust nimega Lüller. Lülleri vägi löüdnü mõtsa seest paiga, kon olli kerigu ja kõrdsi varõmö. Väepääligu perrä pantu viil toolõ nimeldä kotusõlõ Lüllemägi nimes.

Lüllemäe allõv 20. aastagasaa alostusõn.

KUVÕRRA KARULA KANDI ELO EESTI VABARIIGI TULÕKIGA MUUTU

EDIMÄNE ILMASÕDA JA VABADUSSÕDA putudi nii vai tõistõ ka seo kandi rahvast. Üts suurõmb tapõlus peeti Vabadussõa aigu 1919. aastagal Ähijärve lähkün Saera külän. Vana-Antsla valla mehe ja Võromaa kaitsõpataljoon lei tagasi punaväe pääletulõgi.

Punaväe soldani olli jäänü Saeralõ üümajalõ, ku mii mehe näile pääle tulli. Külän om viil alalõ sann, mink saina omma tuu tapõlusõ püssäkuulõ mulkõ täüs.

PÄÄLT UMA RIIGI TULOKIT oll egäpääväne elo siin viil küländ vanaaolinõ. Nii kirotas 1920. aastil kiäki kodoluu-uurja: «*Hoolimata võrdlemisi elavast haridustööst ja seltside tegevusest lakkab Karulas veel lopsakas ebausk ja vaimupimedus. Nii peetakse suurt lugu posijatest. Näiteks kuulus Suri Hargla kihelkonnas. Samuti ei ole seltsielu suutnud veel kõrvaldada simmanite pidamist... Palju jätab soovida kodune puhtus. Sage on veel ühest nõust söömine.*»

Inemise elli päämädselt põllutüüst ja karapidamisest. Parõmba põllumaa olli kihlkunna keskel mõisidõ ümbre. Et mõisamaa jaeti päält Vabadussõta lakja, tekkü pallo vahtsõ talo. Edimäne talo oll perises ostõt jo tsaariaol 1865. aastagal, ku Juhan Kerem ost hindäle Mähkli suurtalo. Timä oll poliitigamehe August Keremi, eesti-aolidsõ ministri ja Riigikogo liikmõ vanaesä.

Põllutüü tetti Eesti vabariigi aigu inämbüste viil hobõsidõga. Suurõmba hulga pääle oll massinaütisüs ja tuu massinat sai tarvita ütstõösõ ala. Nii käve viläpessü-massin egä sügüse talost tallo. Aigupite tekkü paiga pääle uma tüüstüs. Karulan ja Kaageren olli piimätallitusõ, savikivitüüstüs, sae- ja jahuveski. Saeveski ja jahuveski olli ka Haabsaarõn ja Ähijärve veeren Karsil. Viinavabrik tüüt Iigastõn. Käsitüüliisi oll kihlkunna pääle veidü. Tarviligu kauba tuudi suurõmbalt jaolt Antslast vai Valga liinast. Puutõ oll kihlkunnan päält kümne. Aastan kolm kõrda peeti laatu.

Petseri-Valga raudtii rongi pei kinni Karula jaaman, miä om Väherü külän. Kihlkunnast läts läbi ka ahta rüüpmega raudtii Valgast Mõnistõhe. Valga ja Koikkülä vaihõl oll Kaagjärve jaam. Täämbä olõ-i inämb egäl puul nätäki, kost tuu raudtii om lännü.

1926. AASTAGAL TETTI inneskine kerigumõisa kõrts ümbre seldsimajas, kon peeti tand-supitõ ja tetti näütemänge. Kipõ seldsielo käve viil Vissil. Kaagere kolga rahvamaja oll Järvekõrdsi man. Vana-Antsla vallast Sibula talost om peri kuulsa koorijuht ja muusigamiis Karl Leinus. Viil 1950.– 60. aastil juhat tä laulupidol laulukuurõ.

KARULA KANDI KÜLÄPIDOL

kodoluu-uurja ja koolimehe Peeter Puuderselli perrä

Küläpidul olli Karula kandin uma nime: simman, pitsball vai klunkõr. Ku pitu peeti rehe all vai küünün ja rahvast tull pallo, oll tuu simman vai pitsball. Klunkõrit peeti nii 15–20 inemisega kongi kambrõn.

Sakõstõ es tulõ küläpidulõ õnnõ noorõ. Vanõmb rahvas lei kah üten nuuriga tandsu ja tekk nalla. Kelmikülän elli lahkõ popsipere, kinkal oll hindäl pallo latsi ja kohe häämeelega ka küläliisi oodõti. Pereesä Jüri alust egä kõrd esi pitu. Käänd lambanahka kaska kokku, nõst pää kotsilõ ja virut ütekõrraga vasta maad. Nii esi-muudu, et käve ilmadu kõva mürähüs. Päält kolmandat avvupauku läts pidu käümä. Polka ai rahva pörmandulõ.

VANNO KARULA MÄNGÕ

TAIVATÄHTI LUGÕMA! *Taivatähti lugõma mõistõti inämbüste mõni koirõmb poiskõnõ. Tuu istõ too- li pääle, vana kask vai kuub üle pää. Kuvvõ käüs nõstõti üles ja tähelugõja kai käüsse otsast sisse.*

Küsüti: «Kas näet jo tähti? Kae, kae häste!» Ja valõti kroosiga vett kaejalõ kaala.

ÜLE MERE KIISKU SÜÜMÄ! *Tuu oll kü- länd rassõ nummõr. Säanest män- go mänge inämbüste poiskõsõ.*

Lasti hinnäst põrmandulõ, kummangi käen puupulk. Puupulga üts ots oll vasta põr- mandut, tõõnõ vasta peopessä. Tull põrmandu pääl edesi liiku ilma kihäga maad putmalda.

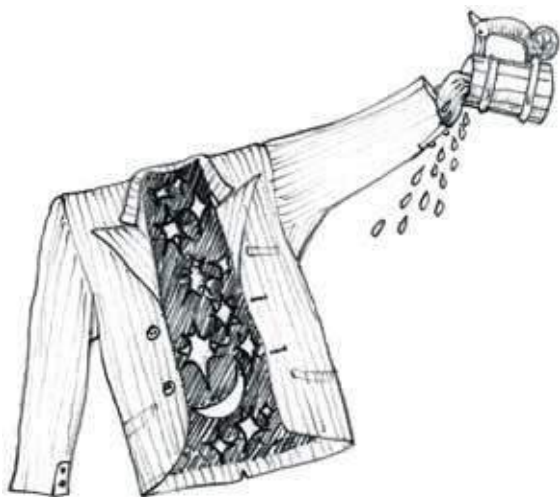
Küsüjä: «Kos sa lähät?»

Vastus: «Üle mere kiisku süümä.»

Küsüjä: «Sisse satat.»

Vastus: «Kül seo pää tiid!»

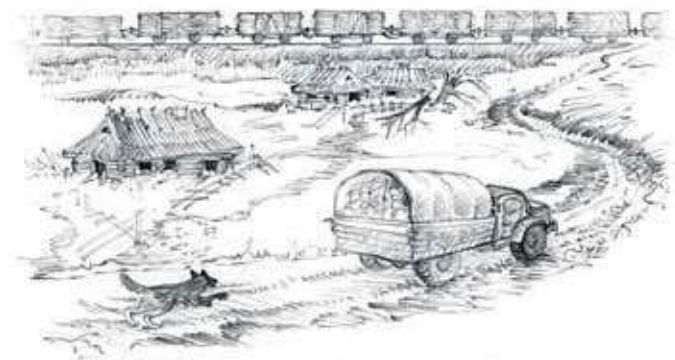
Sis nõst kiisasüüjä üte kae uma targa pää mano. Kihä tugõsi õnnõ üte kae pääle ja mõnikõrd vaiu mængjä põrmandu pääle maaha. Sis tull jälki vahtsõst pruumi.

KÜLMÄLE MAALÕ KIUDUTAMINÕ

KU 1940. AASTAGA SUVÕL VÕIM KOMMUNISTÕ KÄTTE LÄTS, panti mõnõ kuuga vangi, viidi Vinnemaalõ vai lüüdi maaha pallo riigimiihi, sõaülembit ja ärimiihi.

Karula kihlkund kannah kōvva kiudutamiisi käen. 1941. aastagal käve üle maa edimäne kiudutaminõ. Maalt saadõti inemiisi terve perrega Tsiberihe. Asju sait üten võtta nii pallo, ku kae otsa mahtu. Inemiisi ärviimine oll sakõstõ ummi võimumii-

Kiudutaminõ.

hi tetä. Karula vallast kiudutõdi 17 põlistalo perre – kokko 67 inemist. A Vana-Ants- la vallast saadõti vällä õnnõ kats peret.

TÕÕNÕ KIUDUTAMINÕ
TULL VIIL PÄÄLT SÕTA
– 1949. AASTAGAL. Är
viidi rikkamba ja
vahtsõ võimu vastalid-

sõ perre. Seogi kõrd tei paiga pääl nimekirju uma võimumehe. Jälleki oll Karula vallon nimekiri pikemb ku naabriidõ man. Karula vallon oll kirän 143 nimme, kinkast kiudutõdi ligi 100 inemist. Sõit Tsiberi poolõ nakas taa kandi rahva jaos Keeni, Karula vai Valga jaamast eläjide vidämise vagonitõn. Külmale maalõ jäi näist rohkõmb ku poolõ.

Paiga pääle jäänü inemise olli är hirmutõdu. Väikeisi kolhuusõ tegemine läts suurõ huuga valla. Tühä talo ja noidõ vara võeti kolhuusi.

ÜTE PERRE HÄÖTÄMISE LUGU – MÕTSAVELE MÕTTUSÕ

VANA-ANTSILA VALLAVANÕMBA MÕTTUSÕ PERE elli Karula kihlkunnan Vana-Antsla vallon Vantre vanatalon. Talol oll hulga maad ja suurõ huunõ. Mitmõ põlvõ tüü ja vaiv. Pere esi oll kah suur – neli velle ja kats sõsard.

Mille mõtsa minti?

Üts poig, Aksli, sõdisi saksa poolõ pääl. Ku vinne võim tagasi tull, pidi tä ku võimu vastalinõ mõtsa minemä. Ku es taha õkva esi püssätõro ette minnä. Mõtsa läts ka talo peremehes olnu vanõmb veli Hugo. Mõtsan loodõti kavvõmb vasta panda ja är uuta, kunas saa inemise muudu edesi ellä.

Tallo jäi pidämä esä ni sõsar-veli Maimu ja Ülo, kiä olli kopsuhaigõ. A talolõ panti pääle rassõ massu ja Ülot-Maimut sunniti kolhoositüül käümä. Suurõ mas-sukuurmaga saadi toimõ – vele mõtsast käve kah appi talotüüd tegemä. Näil oll kodo ligi mõtsan punkri – elokotus, kon hinnäst varon hoita. Et võimumihi meelest käüti läbi «bandiitõga», tetti talolõ küländ sagõhõlõ ümbrehaardmiisi. Vai viidi talo inemiisi jälki ülekullõmisõlõ.

Vele tei egäs juhused vahtsõ punkri kodomõtsast kavvõmbahe Ähijärve ligi. Kuupa mahtu är viis inemist. Es või teedä, kuna talo-ummil kah om vaia mõtsa pakõ.

Paossihe minegi aig tull kätte küländ varra – 1952 aastaga sügüse. Talolõ tetti suur haardminõ ja terve pere läts mõtsa. Punkrin oll külm ja noorõmbal velel-sõsaral lei kopsuhädä jälki vällä. Esä oll edimäne, kiä säänest ello vasta es piä. Latsõ mati uma esä salahuisi kodomõtsa. Õks tetti viil vahtsit haardmiisi, a kätte näid es saia. Katõ aastaga peräst kuuli Ülo. Neli aastakka ildamba ütel üles Maimu tervüs. Mõlõmba matõdi esä kõrvalõ kodomõtsa.

Ao olli siski vähä parõmbas lännü. Mõtsavele käve müüdä Lõuna-Eestit ringi ja tei siin-sääl talotüüd. Nika ku viil 1967. aastaga suvõl Kraavil vele Hugo ja Aksli kinni võedi. Veresüüd näide hinge pääl es olõ, a mõlõmbilõ mõistõti kümme aastakka sunnitüüd. Sis häõdi võimumehe ka vana Vantre talo. Huunõ tetti maatasa ja uibu kisti traktoridõga üles. Maaha om raotu tammõpuu katõl puul talotiid.

Vele tuli vangist Eestimaalõ tagasi. Elokotust ega tüüd taha es kiäki näile anda. «Õigis inemiisis» sai nää lõpus Eesti Vabariigi tagasi tulõkiga.

*Pikä talvõõdagu
maa all punkrin kullu
sakõstõ viletsä tulõga
raamatit lukõn. Kuu-
valgõ üüga, ku raama-
du sälä päält sai ilusalõ
päälkirja lukõ, tull
minnä esiki raama-
dukokku... Mõnikõrd
läts käük nurja – sai
võetus kats-kolm üte-
sugumast raamatut.
Sis tull vahtsõnõ minek
ette võtta, et nuu ilu-
salõ tagasi viia.*

Mõttusõ talo asõmõl.

*Egä punkri manu
oll käkit vaat raamatidõga. Üten vaadin nii 600–700 raamatut. Nuu raamadu olli
koolioppusõ asõmõl, miä terve suurõ perre latsil varra poolõlõ oll jäänü (Mõttusõ-velli
mälestüisi perrä).*

TEEDÄ INEMISE KARULA KIHULKUNNAST

KARULA KEELEMEHE JOACHIM ROSSIHNIUS JA JOHANN HORNUNG

LÕUNAEESTI KEELE KIRJÄ PANDMISÕS omma kimmähe pallo tennü kats Karula keri-
guopõtajat – Joachim Rossihnius (1600–1645) ja Johann Hornung (1660–1715).

Edimädse raamadu

16. aastagasaal peeti jo tähtsäs, et raamadu olõssi egä rahva uman keelen. Ku rahvas
lukõ mõist, saa tedä pühäkirä abiga kergembähe Jumala mano juhata. Niisama tähtsäs
peeti saksa keriguopõtajilõ maakeele selges oppamist.

SAKSAMAALT PERI JOACHIM ROSSIHNIUS tull Karulahe keriguopõtajas 1630. aastagal.
Tuud ammõtit pidi tä siin peris 12 aastakka. Rossihnius oll edimäne, kiä pand kokko
lõunaeesti keriguraamadu. Nuu trükiti är 1632. aastagal Riia liinan. Tuul aol anti
raamatit vällä katõn keelen: Lõuna-Eesti ja Põhja-Eesti jaos erälde. Rossihniusõ
raamatit ollõv viil alalõ õnnõ paar tükkü, naid hoiõtas Riia liinan arhiivin. Nuu om-
maki kõgõ vanõmba tarto keelen raamadu, miä nii kavvõ ao takast alalõ omma
hoitunu.

Elost suurõ sõa jalon

KERIGU- JA KIRÄMIIS JOHANN HORNUNG sündü Talina liinan. Arvada, et tä oll kah saksa verd. Tä oll keriguopõtajas nii Karulan ku muial Võromaal – Harglõn ja Urvastõn. Põhasõa tullõn pagõsi mitmõ keriguopõtaja kiä kohe sai. A timä jäi ka tuul rassõl sõa- ja näläaol Karula rahvast avitama.

KARULA HORNUNGI ELOAIG jäi kahos suurõ sõa sisse. Põhasõa aigu panti tä mitu kõrda vangi. Kiäki Roodsi sõapäälik arvas, et tä nuhk ruutslaisi takan ja kand kõgõst vinne sõamiihile ette. Asja naati uurma. A tä oll õnnõ üte Tarto kaupmehe kirä Riiga saatnu. Ega vindläseki tedä es usu – panni kah vangi ku näide meelest kahtladsõ.

Uma kandi rahval oll siski viil usku tä õigladsõ meele sisse. Talomehe käve võimõ pallõman, et nuu Hornungi vangist vallalõ lasõssi. Kõrras lastigi, a sis võti vindläse tä vahtsõst kinni. Vinnemaalõ timä kuuligi.

Lihtsä ja selge kiräkiil

Kirota tulõ nii, kuis loet ja kõnõlõt! Võõra tähe nigu c vai x või kõrvalõ jättä! Kiräkiil piät olõma lihtsä ja selge, et tuud hää oppi olõssi. Nii arvas Karula opõtaja Hornung üten koolimehe Forseliusõga. Teno näile loemi ja kirotami mii eesti kiilt iks üttemuudu.

Hornungi ja Forseliusõ vahtsõt kiräviisi edimält põlõti. Nigu tõisigi vahtsidõ asju man ette tulõ. Hornungi nime all trükiti Riian 1693. aastagal «*Grammatica Esthonica*» – põhäeesti keeleoppus. Sääl kõnõldas edimäst kõrda vältist ja tunnistõdas, et mii keelen tulõvigu-vormi ei olõ. Varramba püvveti mii kiilt väega saksa keele muudu kirjä panda – saksa keelen om tulõvigu märkmine olõman.

A häätego püsüs kavva meelen. Nii pand tenolik Karula rahvas Hornungilõ timä kirätõie ja häädüse iist viil 2000. aastagal kodokanti mälehtüskivi.

MÄKISTE KARAPOISKÕSÕST SAI KIRÄMIIS— JAAAN LATTIK

JAAAN LATTIK (1878–1967) oll peris Karula inemine – vanast taloperrest peri. Timä edimäne edeesä, kinkast midägi teedä om, olnu Sangastõ kuulmeistre kasulats. Tuu 16-aastagat vana Piitre võtt naasõs 31-aastadsõ Liisu ja sai Tüürä talo peremehes. Näide perren olli jo sis hää kirätundja. Tuust suurõst suguvõsast om ildamba vällä tulnu viil mitu seo kandi kuulmeistret ja kultuuritüü tegijät. Lattiku esä Taavet oll noorõn põlvõn viil Luttiku

nimega. A tä oll valla asamiis ja teno toolõ läts täl kõrda u-täht a-s tetä.

JAAAN LATTIKUST SAI VABARIIGI AIGU tähtsä riigimiis – tä oll ministri ja Riigikogo liigõ. Kavva aigu oll tä Villändin keriguopõtajas. Timä jutluisi tulti kavvõstki kullõma. Päält viimäst sõta vei elo tä Roodsimaalõ paossihe ja tä kuuli Stockholmin.

Umma koto, kodokanti ja kodokiilt kirämiis es unõhta. Uma kodo Mäkiste ja kodokandi om Lattik eläväs kirotanu jutukogodõga «*Minu kodust*», «*Mets*» ja «*Meie noored*». Tuu ao latsõ ja noorõ kõnõlõsõ õks karula keeli, mäantse om-ma näide soovi, hädä vai salamõttõ. Lattiku juttõ lugõva täämbädsegi koolilatsõ ni Lüllemäel ku muial Eestin. Kodotalo tiitsa om tälle mälestuskivi pant.

Midä arvas Jaan Lattik kodokandist ja kodokeelest?

Karula nimi ütle ei võõrilõ pallond midägi. A kirämehe jaos oll Karula nigu suur ja paks raamat. Sinnä raamatuhe oll kirjä pant tä latsõigä, esäkodo ja edevanõmbidõ mälehtüse. Ei massa tuuperäst sukugi imehtä, et egä kõrd, ku kirämiis Karulahe tull, tund tä esiki keset päivä, kuis timäst haardva kinni nigu nägemäldä käe. Vai teretäse salajadsõ helü. Tere kah, olõt jälki siin kandin, tullit meidki kaema!

Jaan Lattik jäi mõttihe karula keele üle. Imä piätänü tedä jalapäält, ku tä jutu sekkä mõnõ kiräkeele sõna lask sata: «Kas sinnu tuu jaus kuuli saadõtõs, et sa uma keele är turgit! Ja inämb ei mõista inemise muudu kõnõldõ!» Noorõ ei mõistvat inämb puh-tahe kõnõlda tuud süämeest tulnu kiilt, minkast sai arvo esiki Karula mõtsa, mäe ja oro. Tuud kiilt mõisti pääsläse lauda kaartõ all ja lõokõsõ põllu kotsil.

Susi, põtr, repän ja tõõsõki mõtsaeläjä ütten vii- ja mõtsarahvaga olõssi kõgõ kergembähe ja parõmba meelega är opnu karula keele. Ku näid õnnõ olõssi kuuli saadõt. A ilma opmalda võiva mõnõ tsirgu ja eläjä kõnõlda ka peris mõistlikku juttu. Nii hõikas üts: «Üüt, üüt, ütül ütese poiga, kanal kats loksukõist.» Ja ku karaga hummogu varra mõtsa mindäs, laul, tsiidsitäs ja tsiuk minejile vasta terve laulukuur: «Tulõ mõtsa, saat tappa, saat kolki, tsirr.»

Olõssi süämeest kaho, ku kiil häõssi. Lattik arvas, et sis ei lövvä latsõ, tsirgu, eläjä, puu ja vii inämb nii kergehe ütist miilt ega olõ-õi näil ka ütist tulõvikku.

OLÕS MUL ÜTS VÄIGU VELI

Jaan Lattik

*Olõs mul üts väigu veli,
olõs väigu sõsar ka.
Ma tiis vellel pajupilli,
sõsarõlõ sõrmutsõ.*

*Ku mul sis üts väigu mõrsja
mõtsa takan olõssi,
toolõ sõidasi ma kosja,
läbi laanõ lasõssi.*

/ - - - /

*Uhja annas' velle kätte,
roosa jätäs inelõ,
minga kurje küläpinne
pessäs tii päält minemõ.*

Mõrsja uut kosilast.

*Pini aukva, pini aukva,
mina mõõda roosagõ.
Esi saanin kaksa naaru,
nii et suu jääs peräni.*

*Ei pia pini traavlit kinni,
krants pand kraavi kõrvalõ.
Mõrsja mõtsa takan kullõs –
kosilõsõ tulõvõ.*

VALEV UIBOPUU MÄLEHT RASSÕT AIGU

TOONÕ KUULSAMB KARULAST PERI KIRÄMIIS VALEV UIBOPUU (1913–1996) pidi suurõmba jao umast elost elämä välämaal. Juttõ kirot tä jo Eestin ja edimädse jutu kõnõlõsõ õks maaelost. Uibopuu sündü Ōru mõtsavahikotusõn Valtina lähkүн ja kasvi üles Ōrul ni Haabsaarõn ja Kanepi kihlkunnan Ihamarun. Gümnaasiumin käve tä Valgan.

Kirämiis oll tüül mitmõ aolehe man. Ku viimädse sõa aigu välämaalõ pagõsi, jäi pikembält elämä Roodsi liina Lundi. Tekk sääl mitu väliseesti seltsi ja avit nii eesti vaimu võõral maal alalõ hoita. Tä elo lõppi 83 aastaga vannudsõlt Lundi liinan, a viimädsele puhkusõlõ tuudi kirämiis Lüllemäe kalmuaida.

UIBOPUU PAND KIRJÄ sakõstõ tuud, midä oll esi läbi elänü. Tä kirot uma ao elost ja inemiisi rassõst saatusõst. Nii timä ku tõisigi pakku lännü kirämiihi jaos om kodomaalt pagõminõ ja võõra eloga harinõminõ päämäne jutuaïnõs. Mõnõ Uibopuu raamadu: «Linnud puuris», «Keegi ei kuule meid», «Janu». Tä om kirotanu ka latsilõ, üts latsijutt om «Hõbedane õng».

MÄLEHTÜISI LATSÕIÄST

Valev Uibopuu perrä

Edimädse mälehtüse omma Ōru mõtsavahikotusõst Vana-Antsla vallan. Ōru oll illus paik – katõ mõtsa vaihõl ja jõgi peris tarõ lähkүн. A mõnõ ao peräst minti elämä Haabsaardõ ja Ōrust tiidse ma õnnõ imä juttõ perrä. Latsõ palssi õks immä: “Kõnõla, kuis sa kävet üten esäga keväjä mõtsan tedremängu kaeman! Kõnõlõ, kuis Nooli ai Ōru värjidõ takan saani ümbre ja mii kõik olli lumõ seen. Kuis sa lätsit Nooliga Antslalõ ja Nooli jäi egä vastatulõja kotsil saisma. Tä arvas, et vankrõ pääl om esä, kinkal om vaia egäütega juttu ajja. Ja sul sai tuu peräst väega häbü...”

A ilosat aigu oll latsõst veidü. Elo läts rassõs: Vabadussõa aigu tapõti esä ja imä jäi ütsindä kolmõ latsõga. Esä es taha tsaaririigi sõaväkke minnä ja tull läbi väerinna kodo. Tuud nätti. Mälehtä, kuis esä Võrolõ kinni viidi. Üüse inne Võro vabas saamist lasti terve vanglatäüs inemiisi Kirepil ilma kohtulda maaha. Mu

esä tõisiga üten. Tuul samal aol ollõv jälki üts tõõnõ Uibopuu valgidõ vae puult ilmaasanda maaha tapõd.

Terves elus jäi miilde: kättemasmist ei või olla. Ku ildamba esä ülesandjalõ kohut mõistõti, üteli ka imä kohtu iin: «Kinkagi ellu ma ei taha – sis jääse viil kolm last ilma esäldä.»

Pere pidi otsma tüüd ja leibä. Ellimi mitmõl puul Võrumaal, sugulaisi mant käve karja ja kuuli. Koolitii jäi katski rassõ haigusõ peräst – jalga lei luutiisikus. Tuust paranõmisõs kullu mitmit aastit. Mu elu vasta tund väega suurt huvvi ka unu – kirä-nik Richard Roht. Või-olla avit tuugi üten, et minost kah kirämiis sai.

RAHVATOHTRI KAIKA LAINE

VANASTÕ, KU KOOLITÕT TOHTRIID ES OLÕ, tarvitõdi õnnõ maatarku api. Tõbist avidi maaroho, savvusann ja haigõ kotusõ pääle loedu sõna. Sannan omma vast tuhat aastakka mii rahva latsõ ilma sündünü.

Siin umaette maanukan püssü maarohtõ tarvitaminõ kavvõmb ku muial. Mõnõ maa-targa kuulsus küündü kavvõ, tõõsõ olli teedä õnnõ uman külän. Parhilla kõnõldas üle Eesti ja kavvõmbalgi Kaika Lainest (Laine Roht). Terve elo om tä elänü uma esäessi Püssä talon. Timä mano tuldas haiguisi vai hingehäti vasta api otsma.

Inne Lainet oll Kaika nurga rahvatohtri Aava Kadi. Joba Laine sündümise aigu näkk tä salamärke perrä är, et tsillost tütrigust saa tä tüü jakkaja.

LAINETÄDI AVITAS JA OPPAS

KUIS LAINETÄDI SIS AVITAS? Timä usk, et tälle om Jumala puult kingit esisugumanõ vägi. Tuu avitas tõbitsit terves tetä. Viil korjas tä lille ja hainu, mink joud tõpi vasta avitas. Är ilman unõhtagu maahainu iist maaimmi tennämäldä!

MIDÄ LAINETÄDI OPPAS? Mii häti ja tõpi põhjusõ omma hindä seen. Kuri tulõ tegijäle tagasi. Nii kasus kurjus põlvõst põlvõ. Inemine piässi mõtlõma, et ku tä tõõsõlõ halba tege, tulõ hädä perän hindäle kaala. Ku häõtämi vanavanõmbidõ varra ja mõtsa, sis saava kadonukõsõ tuu pääle kuras. Pääleki jääs kuri inemine, kiä kõkkõ luudut häõtäs, kimmähe ka esi haigõs.

Viil om Laine-tädi murrõn, et nalla ja naaru om nii veitüs jäänü. Ja hädä sõnna. Tä mälehtäs vanna aigu: «Kiä sai värski leeväteo valmis, tuu võtt pätsi kangli ala ja läts tõistõ tallo kosti viimä.»

Laine-tädi, jo üle 70 aastaga vana, murõhtas ka nuuri peräst. Noorõ ei mõistvat umma nuurust hoita! A nalla piät kah saama ja hädäldä ei kõlba. «Nii kavva tulõ ringi karada, ku jala all ja hing viil seen,» usk Laine-tädi.